

Переворот

100 років тому, 29 квітня 1918 р. відбувся 3'їзд хліборобів, що поклав початок поваленню Центральної Ради й оголосив гетьманом України П.Скоропадського

Опубліковано: *Гай-Нижник П.* Переворот // День. Офіційний сайт газети «День». –2018. – 25 квітня [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/perevorot>

На середину весни 1918 р. Україна перебувала у глибокій системній кризі: економіка знаходилася у ступорі, гроші знецінювалися чи не щодня під тиском гіперінфляційних процесів, банківська сфера впала у глибоку стагнацію, земельна реформа так і не була здійснена, поля стояли не засіяними, залізничники і робітники кілька місяців не отримували зарплатні, малий, середній і великий бізнес, завдяки соціалістичним експериментам уряду Центральної Ради, був витіснений не лише з господарчої діяльності, а від державотворчої роботи.

В опозиції до Ради народних міністрів (уряду) УНР, який склали соціалістично-революціонери, стояли навіть їхні ідеологічні «брати» по Центральній Раді – соціал-демократи і соціалісти-федералісти. Радикалізувалися проти уряду й праві кола – великі землевласники і промисловці, хлібороби-демократи, частина Вільного козацтва, що походила з верст середньомайнових селян, а також частина офіцерства, зокрема з 1 Українського армійського корпусу, тощо. Усі ці праві елементи поволі почали об'єднуватися навколо постаті нащадка гетьманського роду, колишнього флігель-ад'ютанта царя й командуючого 34-м (1-м Українським) армійським корпусом, почесного отамана Вільного козацтва й ще нещодавно командуючого військами Центральної Ради на Правобережжі генерала Павла Скоропадського. Вкрай незадоволеними бездіяльністю уряду УНР було й командування союзницькими німецькими й австро-угорськими військами в Україні, які запросила для вигнання більшовицьких окупантів сама Центральна Рада.

Таким чином на кінець квітня 1918 р. Центральна Рада та її уряд практично втратили ґрунт під ногами й підтримку чи не усіх верств населення України та колишніх союзників, які чим далі змушені були перебирати на себе функції окупантів. Так чи інакше, але авантюристична політика крайніх соціалістичних експериментів мусила довести уряд Центральної Ради та її саму до політичного краю, тим паче, що усі спроби досягти компромісів були безрезультатними. Востаннє пропозицію німців до компромісу владоможці УНР відкинули 24 квітня; П.Скоропадський – ні. Відтоді Центральна Рада була приречена.

Тож не є дивним, що німецьке Oberkommando у Києві досить швидко знайшло спільну мову з ген. П.Скоропадським, який вже створив з метою здійснити переворот свою організацію «Українська народна громада», сформував загін бойовиків й вів успішні перемовини з великими землевласниками, промисловцями і банкірами та з середніми землевласниками з партії хліборобів-демократів, очолюваної В.Липинським, М.Міхновським і С.Шеметом...

29 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР, а об одинадцятій годині того ж дня у приміщенні цирку «Тіппо-палас» (цирк Крутикова) у Києві (тепер – це на вул. архітектора Городецького,5 поруч із нинішнім Майданом Незалежності) відкрився З'їзд хліборобів, скликаний Спілкою землевласників та українськими хліборобами-демократами. На з'їзд прибуло близько 8 тис. чоловік (найбільше в історії народного волевиявлення України від часів Б.Хмельницького), переважно селян, з яких уповноважених представників було 6 тис. 432 делегати. Як зазначалося в телеграмі з Києва на ім'я міського комісара м.Миколаїва делегати з'їзду представляли інтереси 7–8 мільйонів селян-землевласників з 9 губерній України. Чому було обрано саме цирк «Тіппо-палас»? Тому, що то була єдина будівля у Києві, яка могла вмістити подібну чисельність людей.

За задумом заколотників З'їзд мав стати громадською опорою перевороту, послужити підтвердженням легітимності, виборності нової влади перед широкими народними масами країни. Ще до офіційного відкриття з'їзду делегати жваво обговорювали діяльність організаційного комітету на чолі з М.Коваленком, критикували Центральну Раду, її земельний закон та земельні комітети, а також пошепки казали, що новим гетьманом слід обрати П.Скоропадського. Зібрання було легальним, його дозволив уряд УНР, щоправда не без тиску з боку німецького окупаційного командування, проте діячі Центральної Ради не очікували, що саме тут відбудеться один із показових актів перевороту, чутки про який, слід зазначити, вже ширилися столицею.

З'їзд привітальною промовою відкрив голова ініціативної групи селянин з Полтавщини М.Коваленко. Він також запропонував обрати головою зібрання М.Вороновича та призначити президію, до якої було обрано самого М.Коваленка та по два представника від кожної губернії. Усі доповідачі критикували політику Центральної Ради та її уряду, а найбільше земельний закон УНР, «котрий вніс на селі стільки руїни та анархії». Головною тезою виступів цих представників середніх і великих землевласників була вимога: «Влада має бути твердою та сильною, всі розпорядження уряду повинні відповідати інтересам народу[,] бо в іншому випадкові народ буде незадоволений[.] Проте все слід робити для народу і коли він бачитиме[,] що уряд все робитиме [в] його інтересах[,] він залюбки віддасть усі свої сили на благо держави».

Несподівано для багатьох делегатів тут же було запропоновано обрати гетьмана України. Після ж того, як представник Полтавщини Юрченко заявив, що влада має бути диктаторською, а отже й об'єднана в одній особі, серед зали пролунали вигуки: «Гетьмана! Гетьмана!», «Гетьмана Скоропадського!». Особою, що перша вигукнула ім'я Скоропадського був хлібороб-демократ і його колишній

співслуживець Шемет, якого гаряче підтримали селяни (колишні вояки) Полтавщини та Чернігівщини. Після цього було оголошено перерву.

Під час перерви в роботі зібрання, П.Скоропадського викликали негайно прибути на З'їзд й дати дочасний старт перевороту. П.Скоропадський, за його спогадами, дізнавшись про сприятливий перебіг подій на з'їзді, перед від'їздом віддав сформованому напередодні Українською народною громадою т.зв. Охотницькому (добровольчому) полку наказ негайно розпочати захоплення головних державних установ в столиці, хоча й попередньо здійснити такі заходи планувалося наступного дня (30 квітня).

Колишній член Центральної Ради П.Христюк наводить відомості, що П.Скоропадський прибув на з'їзд у супроводі 500 озброєних офіцерів, що звісно ж було явною перестраховкою на випадок несподіваних ситуацій. Насправді ж, до складу УНГ у Києві входило близько 300–400 членів та прихильників (старшини і вояки Першого Українського корпусу, старшини Школи прапорщиків та козаки Вільного козацтва, окремі цивільні діячі, окремі члени Союзу землевласників) і твердження, що УНГ мала у столиці потужний і чисельний склад не відповідає дійсності. На час же перевороту організація П.Скоропадського для охорони делегатів З'їзду хліборобів задіяла лише 15 офіцерів, а на Софійському майдані, де відбувався молебень за нового гетьмана їхня чисельність збільшилася лише до 22 старшин.

Під час перерви, близько третьої години дня на з'їзд у супроводі двох ад'ютантів приїхав П.Скоропадський і попрямував у бічну ложу. У цей час група осіб з оточення П.Скоропадського загукала: “Хай живе гетьман України Скоропадський!”. Тоді М.Коваленко, коротко резюмуючи волю з'їзду, звернувся до присутніх, вигукнувши: “Яка влада нам потрібна!”. Після закликів до генерала П.Скоропадського “врятувати країну від хаосу і беззаконня”, – зала одноголосно вигукнула: “Хай живе Гетьман!” і потонула в оваціях. Усі закричали: “Гетьмана!”, а потім, повернувшись у бік ложі П.Скоропадського почали вигукувати “Гетьман Скоропадський”, що тривалий час супроводжувалося маханнями шапками та хустками. На це П.Скоропадський встав і почав кланятися делегатам з'їзду, які одразу ж закукали: “На трибуну!”, після чого президія пішла запрошувати його до виступу.

Увійшовши до зали П.Скоропадський звернувся до зібрання з промовою: “Панове[,] дякую Вам за те[,] що Ви мені передаєте цю владу[.] Не для своєї користі беру я на себе тяготи тимчасової влади[,] одначе Ви самі добре знаєте[,] що анархія всюди почала панувати і що тільки на Вас[,] хлібороби[,] і на здравомислячі верстви ми будемо спиратися[.] Прошу Бога[,] щоб Він дав нам силу та міцність врятувати Україну”. Після цього, заведені до краю хлібороби, підійняли на руки новообраного гетьмана і по залі полинуло голосне “Слава!”.

Як тільки натовп вгамувався С.Шемет виступив із зверненням до П.Скоропадського, яке в перерві між засіданнями з'їзду написали Д.Гейден та В.Липинський. Від імені з'їзду новообраного гетьмана привітав граф Д.Гейден. Учасники з'їзду одноголосно ухвалили й подали йому резолюцію з низкою вимог щодо подальшого розвитку країни в земельному питанні, економічних принципів

державної політики та виборчого законодавства, підготовлену ініціативною групою й зачитану присутнім І.Дуссаном.

Хотілося б звернути увагу в цьому контексті не стільки на антихаосну (вважай – антирадівську) риторика П.Скоропадського, що була у тих стінах очікуваною і логічною, скільки на окремі інші нюанси його коротенької промови. Перш за все генерал одразу ж подякував присутнім за “передачу” йому владу, не вдаючись при цьому до таких “сентиментів”, як таємне голосування та інших належних при цьому процедур тощо. Крім того, такою заявою він підняв статус зібрання (а отже й кожного з присутніх) до рівня вершителів долі Батьківщини та її рятівників. У такій справі, як державний переворот, дрібниць не буває і його організатори, як видно, це чітко усвідомлювали.

Акція була ретельно зрежисована прибічниками генерала, які вміло використали загальне незадоволення присутніх політикою Центральної Ради й так званий “ефект юрби”, що врешті й призвело до овацій та загального екстазу серед присутніх на з’їзді, більшість з яких, вочевидь, навіть не підозрювала не лише про позалаштункові приготування до цієї події, а й про подальший сценарій безпосереднього втілення їхнього пориву в життя.

Утім, переворот міг бути придушений вже до чи одразу після З’їзду. Урядовці УНР знали не лише про підготовку перевороту, але й точну дату його здійснення. Як згадував Є.Коновалець, Стрілецька рада ще за два тижні до перевороту дізналася про плани повалити Центральну Раду і доповіла про це членам Центральної Ради есерам І.Лизанівському, М.Чечелю та М.Шрагу, проте Січові Стрільці так і не отримали будь-яких вказівок з цього приводу. За кілька днів, стурбований бездіяльністю політичного і військового керівництва країни, Є.Коновалець особисто розповів про майбутній переворот М.Грушевському, але той відповів, що «нічого лякатися» і що Центральній Раді «рішуче нічого не грозить».

28 квітня Стрільці повідомили заступника військового міністра УНР О.Грекова, що на Липках нашвидко організуються відділи старшин-гетьманців, а в будинку Любинського розташована штаб-квартира П.Скоропадського, О.Греков, на пропозицію Є.Коновальця обеззброїти їх, не дав дозволу на виступ “й казав лише спитати німецьке Oberkommando, як воно ставиться до цього перевороту”. Така позиція вищого керівництва держави повністю дезорієнтувало стрілецьтво.

Яскравим свідченням цьому є, власне, сам день перевороту. Коли 29 квітня сотня СС Ф.Черника, озброєна 12 кулеметами, переходила Софійський майдан в напрямку будівлі Центральної Ради для посилення її охорони, там по закінченні З’їзду хліборобів саме відбувався молебень на честь помазання П.Скоропадського на гетьмана. Стрільці, виконуючи наказ нікого не чіпати пройшли повз дійство, не перешкоджаючи очевидній спробі зміни влади. “Це був останній момент, в якому можна було раптовим енергійним виступом завернути біг подій, бо Німці не були би встигли прийти на поміч Скоропадському та його однодумцям”, з розпачем згадував Є.Коновалець, додаючи, що “прогаяння того моменту є також виною вищої української команди м.Киева, уряду й президії Центральної Ради,

яких гетьманський переворот так налякав і збентежив, що вони не були всилі дати нам [Січовим Стрільцям – П.Г.-Н.] якихось ширших директив”.

Тим часом підрозділи гетьманців заходилися перебирати під контроль адміністративні та урядові установи й арештовувати членів уряду, хоч більшість з них вже встигли переховатися.

Безпосередньою акцією захопленням державних і адміністративних установ Києва командував ген. В.Дашкевич-Горбацький, а окремими боївками (бойовими відділами) полк. Сахно-Устимович, Глинський, Каракуца, підп. Бенецький, кап. Богданович та інші офіцери. Крім окремих відділів переважно з офіцерів було сформовано т.зв. Охотницький полк. До всіх українських частин було надіслано агітаторів. До вечора 29 квітня було захоплено більшу частину установ, однак найважливіші ще залишалися непідконтрольними заколотникам. Ввечері загін гетьманців захопив під контроль будинок Центральної Ради. Не обійшлося й без втрат. Охоронці будинку Центральної Ради – Січові стрільці – вбили трьох старшин-заколотників. Надалі ж переворот тривав без жертв. Німецькі війська при цьому зберігали нейтралітет, але, як справедливо зазначав П.Скоропадський, “очевидно готові були вмішатися, коли б на вулицях виникли більші розрухи”. До другої години ночі з 29 на 30 квітня було захоплено елітарний район в Липках, Військове міністерство і Міністерство внутрішніх справ УНР, а також Державний банк, варту якого було арештовано загоном полковника О.Сахна-Устимовича. Тоді ж на бік заколотників перейшли начальник штабу Центральної Ради полк. О.Сливинський та Кінний відділ на чолі з полк. М.Аркасом. Надалі було захоплено будинок генерал-губернаторів Києва і імператорський Маріїнинський палац.+

Так закінчився державний переворот 29 квітня 1918 р., після здійснення якого було проголошено про створення Української Держави у формі Гетьманату П.Скоропадського, який кардинально змінив не лише форму, але й суть української державної моделі.

Павло Гай-Нижник (доктор історичних наук, завідуючий відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства)